

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 3 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 3

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 3

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Мургазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

"Ўтмишга назар" илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Кебадзе Мадонна

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Бурдиашвили Майя

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Кожакеева Ляззат Темировна

*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич

*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова

*тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети*

Зияева Доно Ҳамидовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчеҳра Азизовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна

*тарих фанлари доктори, Тошкент
кимё - технология институти*

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна

*тарих фанлари номзоди, Ўзбекистон
давлат жаҳон тиллари университети доценти*

Эргашева Юлдуз Алимовна

*Тарих фанлари доктори, профессор
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти*

Теймураз Ахалмосулишвили

*профессор, Телавский государственный университет,
Грузия*

Халикова Раҳбар Эргашевна

*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон
Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон
Миллий университети*

Одилов Аброр Анварович

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич

*тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Саипова Камола Давляталиевна

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Джоробекова Айнура Эшимбековна

*тарих фанлари номзоди, профессор, Ташқи ишлар
вазирлиги қошидаги Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси*

Толипов Файзулла Саидович

*Тошкент давлат техника университети доценти,
тарих фанлари номзоди*

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Арипджанов Отабек КУШОН БАҚТРИЯСИНИНГ СУЯК ЎЙМАКОРЛИГИДАГИ ТАСВИРЛАРНИНГ БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РАМЗЛАРИ.....	4
2.Абдураззоқов Сайдулло ЯНГИ ПЕДАГОГИК ВА ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ ВА МОҲИЯТИ.....	11
3.Икромов Нозим КАВИЙЛАР ТАСВИРЛАНГАН БАҚТРИЯ БУЛЛАСИ.....	19
4.Йўлдошева Зубайда, Боқиев Анвар ЁЗМА МАНБАЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ....	24
5.Носиров Бунёд, Носирова Феруза ЎЗБЕКИСТОНДА УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УНГА АҲОЛИ ЭҲТИЁЖИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ (СОВЕТ ҲУКУМАТИ ЙИЛЛАРИДА).....	32
6.Пардаев Тошкентбой, Бўронов Абдулҳаким ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИК САНОАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ: НАТИЖАЛАР ВА МУАММОЛАР.....	41
7.Саматова Феруза, Қурбонов Бекжон ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СЎҒДИЁННИНГ БУЮК ИПАК ЙЎЛИДА АМАЛГА ОШИРГАН МАДАНИЙ АЛОҚАЛАР ТАРИХИ.....	49
8.Толипов Файзулла, Ахророва Севара ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА.....	54
9.Тогаев Мамаразок ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА ТИББИЁТ СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ.....	63
10.Юлдашев Авазбек ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШ РАҲБАР КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАР ХУСУСИДА.....	68
11.Қозоқов Тоҳиржон ХОНЗОДАБЕГИМ.....	76
12.Рискулов Шахжохон Д.Н.ЛОГОФЕТ ТАДҚИҚОТЛАРИДА РОССИЯ-АФҒОНИСТОН МУНОСАБАТЛАРИ.....	81

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Икромов Нозим Музрапович,
Термиз давлат университети
тарих факультети катта ўқитувчиси

КАВИЙЛАР ТАСВИРЛАНГАН БАҚТРИЯ БУЛЛАСИ

For citation: Ikromov Nozim Muzrapovich. KAVIES WHICH DESCRIBED IN THE BULLA OF BAQTYA. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 19-23

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-3>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Сурхондарё вилоятидан топилган булла тасвирланган ва тавсифланган. У Кучук III даврига оид бўлиб, унинг тасвири Қадимги Бақтрия кавийлари сифатида талқин этилган.

Калит сўзлар: Бақтрия, Персополь, булла, Кучук III, Қадимги Бақтрия кавийлари, Кавий Виштасп.

Икромов Нозим Музрапович,
Старший преподаватель исторического факультета Термезского
государственного университета

БАКТРИЙСКИЕ БУЛЛИ В КОТОРОМ ИЗОБРЕЖЕНА КАВИЙЦЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается и характеризуется булла, найденная из Сурхандарьинской области. Она датируется периодам Кучук III его изображения трактуется как древних бактрийских кавиев.

Ключевые слова: Бактрия, Персополь, Булла, Кучук III, Древнее Бактрийское Кавийство, Кави Виштасп

Ikromov Nozim Muzrapovich,
Senior Lecturer, Department of History,
Termez State University

KAVIES WHICH DESCRIBED IN THE BULLA OF BAQTYA

ANNOTATION

This article describes and characterizes the bulla, found from the Surkhandarya region. It is dated to the periods of Kuchuk III of its image treated as the ancient Bactrian Cavi.

Key words: Bactria, Persopolis, Bulla, Kuchuk III, Ancient Bactrian Cavis, CaviVishtasp.

Долзарблиги: Қадимги Бақтрия давлатида кечган тарихий ва маданий жараёнларни ёзма ва археологик манбалар асосида ёритиш, тарихчилар томонидан йўл қўйиб келинаётган айрим чалкаш фикрларга ва йўл қўйилган камчилликларга танқидий муносабатда бўлиш, Бақтрия тарихини мустақиллик талаби асосида холисона ёритиш, унинг Марказий Осиё халқлари маданий ҳаётида, этник тарихида тутган ўрнини манбалар асосида ёритишдан иборат.

Методлар: Тарихий хулосалар чиқаришда манбаларга танқидий назар билан ёндашилди. Фойдаланилган тарихий тадқиқот хулосаларининг қанчалик илмий асосланганлиги бош мезон қилиб белгиланди.

Тадқиқот натижалари:

Сурхондарё вилояти Узун тумани Жончекка қишлоғи ҳудудида жойлашган, собиқ Иттифоқ даврида тўлиқ бузиб ташланган, Аҳамонийлар ва антик даврларга оид бўлган ёдгорлик ўрнидан ясси - думалоқ шаклдаги булла топилди. Ёдгорликнинг географик координатаси: 38022'36.11"N, 6805'41.97" E.

Булла яхши қорилган лойдан ясалган. Лойга ҳеч қандай аралашма қўшилмаган ва хумдонда яхши, бир текис пиширилганлиги сабабли гишт рангига келиб қолган. Ёдгорлик устидан териб олинган сополлар мажмуаси ва булла Термиз археология музейига топширилди.

Мазкур булланинг диаметри 4-4,4 см бўлиб, юзаси текис, орқа томони қавариқ шаклда, қалинлиги 1,5 смгача боради. Текис юзага тасвир босма асбоб - тамға ёки муҳр ёрдамида, лойлик пайтида босилган. Тамға ёки муҳрнинг юзаси думалоқ шаклда бўлган, чеккаси бўйлаб чизиқ тортилган ва бу чизиқ буллага ҳам тушган. Доира шакли чизиқнинг қуйи қисмида "хонтахта" кўринишли "тахтиравоннинг" ён томонидан кўриниши икки оёғи бирла ифодаланган. Оёқлар балюстрада шаклида, суянгичларига ҳам безаклар берилган. Тахтиравоннинг оёқлари оралиғида, ерда ётган ҳолатда, кўкнори ўсимлигининг умумий кўриниши, яъни пояси, барглари ва кўсак-гули туширилган (1 расм).

Тахтиравоннинг устида илоҳиятга оид бўлган, ҳавода муаллақ учаётган учта одам тасвирининг уйғунлашган, саҳналаштирилган ифодаси берилган. "Учаётган" дейишга сабаб, одамлар тахтиравоннинг устида муаллақ ҳолатда ифодаланганлиги бўлса, иккинчидан марказда йирик қилиб "тритон" одам сифатида ифодаланган одамнинг бошидан, бўйниларидадан учиб турган лента шаклидаги рўмолларнинг, "юбка" шакли кийимининг ҳилпираб турган ҳолатда ифодаланиши фазода учаётган илоҳий одамлар саҳнасини берган (1 расм).

Боши ёнбош томони билан чизилган "тритон" одам, чап қўли билан коса шаклидаги алтарни кўтариб турибди ва бутун вужуди билан алтарга термулиб турган ҳолатда ифодаланган. Иккинчи, ўнг қўли эса белига қўйилган. Ушбу инсоннинг кўкрак қисми гавда баробар олд томони билан ифодаланганлиги

сахнадаги бош тасвирнинг гўёки тахтиравонда ўтирганлик маъносини ҳам англатган.

1a.

1б.

1-расм. Бақтрия булласи. Умумий кўриниши (1a), чизмаси (1б).

Илоҳий одамнинг белидан паст қисмининг тахтиравонни уст қисмида чизилиши, кийимнинг учаётган шаклда, тарам-тарам қилиб берилиши инсоннинг ҳукмдорлик белгисини ҳам англатади.

Бош сахнада ифодаланган одамнинг узун ва бақувват оёқлари чалкаштирилган ҳолатда ифодаланган ва бевосита учқур отнинг оёқларини эслатади. Бақтриялик мусаввир учаётган одамга "учқурот" оёқларини чизган ва тасвирланаётган одамга янада илоҳийлик маъносини бера олган.

Илоҳий ҳукмдорнинг чап томонида, яланғоч тарзда ифодаланган кичик одам тиззалаган, икки қўлини самога кўтариб, бутун вужуди билан ҳукмдор ва алтардан нажот кутиб, сажда қилиб турган ҳолатда ифодаланган.

Булладаги учинчи одам самода, илоҳий ҳукмдор одам тасвирининг боши ва оёқлари орасида чизилган. У ёнбоши билан, икки қўли пастда қилиб, чап қўлида камони билан, узун, халат кўринишли кийимда ифодаланган. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, самода чизилган учинчи одамнинг узун халати орқали ушбу булланинг ясалган даврини аниқлаш мумкин. Негаки, у кийиниши ва кўриниши бўйича Персополь шаҳри ҳаробаларида ифодаланган, қадимги форс ҳукмдорларига совғалар ва солиқлар тортиқ қилаётган бақтрияликларнинг кийимларига айнан ўхшайди[8, Б.231].

Ёдгорлик устидан териб олинган, ҳар хил даврларга тегишли сополларнинг энг қадимгиси илк темир, археологик даврлаштириш бўйича Кучук III даврига тегишли[1, Б.139]. Улар 5 дона бўлиб, учтаси цилиндр шаклли хум ёки хумчаларнинг, иккитаси цилиндроконик идиш бўлақларидан иборат.

Ушбу сополлар тўпламини ишонч билан Кучук III даврига тегишли дейишга сабаб, А.А. Асқаров ва Л.И. Альбаумнинг Кучуктепа[1, Б.78-91], Ш.Б. Шайдуллаевнинг Талашқонтепа[2, Б.119] ёдгорликлари мисолида Бақтриянинг илк темир даври сополларимажмуасига кўра, биз топган цилиндр шаклли хум ва хумчаларда манжет шаклли гардиш ва унинг тагидан ўтувчи чуқурча кўринишли "безак"нинг бўлиши айнан Кучук III даврига хосдир.

Агар буллани мазкур ёдгорликдан топилган Кучук III даври сополлари мажмуаси билан хронологик бир давр деб ҳисоблайдиган бўлсак бу тарихий жиҳатдан Қадимги Бақтрия кавийлиги ҳукмронлиги даврига тўғри келади[3, Б.243-342]. Кейинги давр тадқиқотлари асосида Қадимги Бақтрия кавийларининг генеалогияси ва улар яшаган давр ҳам ойдинлашиб бормоқда[9, Б.13.132; 19.72], [10].

Кавий ҳукмдорлар дин раҳномалари сифатида ҳам маълум. Жумладан, Бақтрия кавийларидан бўлган Кавий Виштасп(а) Зардушт таълимотини қабул қилган

биринчи ҳукмдор ва уни тарғиб қилишда, энг асосийси дунё динлари даражасига кўтарилишда ҳизматлари каттадир[4, Б.147].

Шундай экан Бақтрия кавийларининг муҳр ва тамгаларда ифодаланиши табиий ҳолдир. Биз юқорида таъриф берган, Узун туманидан топилган буллада Бақтрия кавийлари ифодаланган деган илмий фаразни ўртага ташламоқдамиз ва ўз фикримизни қуйидагича асосламоқчимиз. Биринчидан, Бақтрия кавийлари диний ҳукмдорлар сифатида ҳам маълум[5, Б.79]. Тасвирда ифодаланган персонажларнинг фазода учган ҳолатдаифодаланиши бунга яққол мисол бўлади.

Иккинчидан, Бақтрия кавийлари дунёвий ҳукмдорлар тоифасига тааллуқли[4, Б.147]. Буллада тахтнинг ифодаланиши бу фикрни тўлиқ асослайди.

Учинчидан, булланинг Қадимги Бақтрия ҳудудидан топилиши ва ёдгорликнинг Кучук III даврига ҳам оидлиги бизга шундай фикрга келишга асос бўлди.

Тўртинчидан, кавийларнинг энг аввал дин пешволари ва кейин дунёвий ҳукмдорга айланиши ёзма манбаларда сақланиб қолган[6, Б.9], бу ҳолатнинг археологик манба - буллада ҳам ифодаланиши ёзма ва археологик манбаларнинг уйғунлашиши деб ҳисоблаймиз.

Бешинчидан, буллада - фазода ифодаланган инсоннинг Персополда чизилган бақтрияликлар сингари кийимда ва алтар кўтариб турган ҳолатда ифодаланиши[8, Б.231] ушбу буллани Қадимги Бақтрия маданияти даври билан даврлаштиришга асос бўлади ва унда ишонч билан кавийлари ифодаланган деган фикрни айтиш мумкин.

Олтинчидан, кавийларнинг исмига кўп ҳолларда "асп" сўзи қўшилиши характерлидир. Масалан, Кавий Арватасп, Кавий Виштасп. Демак, уларда от илоҳийлашган ҳайвон ҳисобланган. Маълумки, от энг "учқур" ҳайвондир. Узундан топилган буллада, илоҳий, фазода учаётган марказий персонажда ифодаланган одам оёқларининг от оёқлари сингари бақувват қилиб чизилиши бежиз эмаслигини англатади.

Хулосалар:

Энди мазкур булла бўйича энг қийин саволга жавоб берсак, бу савол шундан иборатки Қадимги Бақтрия маданиятига оид Кучуктепа, Пшактепа, Таллашқон, Бандихон ёдгорликлари ўрганилган. Аммо, эслаб ўтилган ёдгорликларнинг бирортасидан муҳр ёки булла топилмаган. Нега энди маданий қатлами номаълум бўлган ёдгорликдан топилган буллани, тўртта синиқ сопол парчаси асосида Қадимги Бақтрия маданиятига, яъни кавийларга тегишли деган хулосага келинди? Бу саволга жавоб шундан иборатки, Қадимги Бақтрия маданиятига тенгдош бўлган, Эрон ҳудудида жойлашган ёдгорликлардан, жумладан Суза, Персополь каби пойтахт шаҳар харобаларидан, қишлоқ типигаги ёдгорликлардан ҳам кўплаб буллалар ва муҳрлар ўрганилган. Ундан ташқари Оссурия подшолиги ёдгорликларидан ҳам муҳрлар топилган ва илмий муомалага киритилган.

Бақтрияшунос, қадимги санъат турлари бўйича ажойиб ғоялар муаллифи А.-П. Франкфорт Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллигига бағишланган конференциясида Сўғднинг Аҳамонийлар ва Аҳамонийлар давригача бўлган глиптикасига бағишланган маърузасида Ўрта Осиё глиптикаси маҳаллий анъаналар асосида ривожланганлигини таъкидлаб ўтган эди [7, Б.42-48]. Демак, Қадимги Бақтрия маданияти ёдгорликларидан муҳр ва буллаларнинг топилиши узоқ йиллардан буён кутилаётган археологик артефактлардан биридир.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Аскарлов А.А., Альбаум Л.И. Поселение Кучуктепа. - Тошкент, Фан, 1979. 139 с. (Askarov AA, Albaum L.I. Kuchuktepa Poselenie. - Tashkent, Science, 1979. 139 p.)
2. Шайдуллаев Ш.Б. Северная Бактрия в эпоху раннего железного века. - Ташкент, 2000. - 119 с. (Shaidullaev Sh.B. Northern Bactria in the Early Iron Age. - Tashkent, 2000. - 119 p.)
3. Şajdullaev Şapulat. Untersuchungen zur fruehen Eisenzeit in Nordbaktrien // Archaeologische mitteilungen aus Iran und Turan. Band 34. Berlin, 2002. P.243-342. (Şajdullaev Şapulat. Early Iron Age studies in Northern Bactria // Archaeological information from Iran and Turan. Volume 34 Berlin, 2002. P.243-342.)
4. Лившиц В.А. Общество авесты // История таджикского народа. Т.1. М., 1963. С. 147. (Livshits V.A. Avesta Society // History of the Tajik people. T.1. M., 1963.S. 147.)
5. Пьянков И.В. Государства древних Кави // Древние цивилизации Евразии. История и культура. (Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 75-летию действительного члена Академии наук Таджикистана, Академика РАН, доктора исторических наук, профессора Б.А. Литвинского (Москва, 14-16 октября 1998 г.). - М.: 2001. - С. 79. (Pyankov I.V. The states of the ancient Kavi // Ancient civilizations of Eurasia. History and culture. (Abstracts of the reports of the international scientific conference dedicated to the 75th anniversary of the full member of the Academy of Sciences of Tajikistan, Academician of the Russian Academy of Natural Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor B.A. Litvinsky (Moscow, October 14-16, 1998). - M.: 2001. - С. 79.)
6. Пьянков И.В. Зороастр в истории Средней Азии: проблемы места и времени (опыт исторической реконструкции). ВДИ, №3, 1996. С.9. (Pyankov I.V. Zoroaster in the history of Central Asia: problems of place and time (experience of historical reconstruction). VDI, No. 3, 1996. P.9.)
7. Francfort H.-P. Trois sceaux de Samarkand "Achemenide" et "Pre-achemenide" et la glyptique de l'Asie Centrale a l'age du fer // The role of Samarkand in the history of world civilization (Materials of the International Scientific Symposium devoted to the 2750th Anniversary of the City of Samarkand). Tashkent-Samarkand, 2007. - P. 42-48.
8. Gerold Walser. Persepolis. - Tubingen, 1980. - P.231.
9. Авесто. Яшт китоби. М. Исҳоқов таржимаси. Тошкент, 2001. (Avesta. Yasht. M. Isxakov's translation. Tashkent, 2001.)
10. Шайдуллаев Ш.Б, Икромов Н.М. Бақтрия подшоҳликми ёки кавилик? // O'zbekiston tarixi. Тошкент, 2010. № 2. 3-11 бетлар. (Shaydullaev Sh.B., Ikramov N.M. Bactria kingdom or Cavi? // History of Uzbekistan. Tashkent, 2010. No. 2. pp. 3-11.)

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№3 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000